

*Газуда О. М.,
асистент кафедри англійської філології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

КОНЦЕПТ ЯК МЕНТАЛЬНЕ УТВОРЕННЯ У КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Анотація. У статті досліджено сутнісні особливості концепту як складного ментального утворення у сучасній лінгвістиці. Обґрунтовано, що концепт як ментальне утворення у когнітивній лінгвістиці зумовлюється формуванням мисленнєвого підходу через ментальну проекцію людини і сприйняття нею навколишнього середовища, що трансформується під впливом рівня її духовності, індивідуальності, національно-етнічної і мовної приналежності.

Ключові слова: концепт, ментальне утворення, мисленнєвий підхід, сучасна лінгвістика, ментальна проекція, когнітивна лінгвістика.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці дослідження сутнісних особливостей концепту займають чільне місце, оскільки дають змогу зрозуміти спрямованість думки щодо розкриття термінологічної основи будь-якого з понять. При цьому окремі терміни розглядаються крізь ментальні утворення людини, тобто способу мислення, її духовності, індивідуальності, сприйняття навколишнього середовища незалежно від мовно-етнічної та національної належності, соціального статусу, статі тощо. Водночас індивідуальні особливості мислення проявляються через знання (епістеме), а також можливості пізнання явищ і процесів, що зрештою втілюється у літературну мову. В когнітивній лінгвістиці, в контексті епістемологічного аспекту, розгляд концепту як ментального утворення здійснюється через мовне вираження сформованої думки людини, підтвержене осмисленими знаннями, апперцепцією як важливої психічної особливості індивіду, що зумовлюється пізнанням явищ і процесів і окреслюється гамою факторного впливу, зокрема власного досвіду, незалежності поглядів особистісних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сфері лінгвістичних досліджень підходи до розуміння сутності концепту як складного ментального утворення вивчалися багатьма вченими. Серед дослідників такі вітчизняні науковці, як: Ж. Краснобаєва-Чорна [4], О. Селіванова [8], Н. Слухай [9], І. Штерн [11], а також зарубіжні: А. Бабушкін [1], С. Воркачев [2], О. Кубрякова [5], В. Маслова [7], Ю. Степанов [10] та ін. Незважаючи на суттєвий науковий доробок, додаткових досліджень потребують питання сутнісного обґрунтування концепту як ціннісного мисленнєвого компонента у когнітивній лінгвістиці.

Метою статті є дослідження концепту як складного ментального утворення у когнітивній лінгвістиці.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтування сутності концепту розглядається крізь призму розширеного і звуженого його трактування. Так, у широкому розумінні концепт охоплює складні ментальні утворення – думки, знання, віра, причина, осмислені на основі широкого онтологічного фону речей, які становлять оточуючий світ, та власного досвіду людини. Щодо звуженого його визначення – смисли, якими оперує людина у процесі згоргання, або інтеріоризації, знання про оточуючий світ, які зберігаються у вигляді квантів, таких як

життя, смерть. Крім цього, філософське трактування концепту стосується згорнутих знань людини про світ як складник світобачення, концептуальної картини світу, яка в разі означення явлена як мовна [9, с. 464].

Задум стосовно взаємозалежності концепту від культурного світу людини підтримує і Ю. Степанов, визначаючи концепт як «згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. І, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина – проста, звичайна людина, не «творець культурних цінностей» – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї» [10, с. 40–41]. Однак В. Маслова вважає, що у такому розумінні концепту роль мови є другорядною, оскільки вербалізується лише його частина як згустку культури [7, с. 32].

Доцільно відзначити, що Ю. Степанов окреслює структуру концепту як трикомпонентну модель, що зумовлюється [10, с. 47]: «основною, актуальною» ознакою; додатковими або кількома додатковими «пасивними» ознаками, уже не актуальними, проте «історичними»; внутрішніми формами, що в перспективі втілюються у зовнішній – словесній, тобто «культурні концепти визначаються звичайно як багатовимірні смислові утворення в колективній свідомості, опрідмечені в мовній формі».

Водночас В. Маслова вважає, що в основі концепту є ціннісний компонент, оскільки концепт сприяє дослідженню у сфері культури. При цьому, як зазначає науковець, концепт є складним ментальним комплексом, який, крім смислового наповнення, містить ще й оцінку, ставлення людини до того чи іншого об'єкта, а також інші компоненти відповідно до їх рівня в семантичній структурі концепту [7, с. 45]: загальнолюдський, або універсальний; національно-культурний, зумовлений життям людини в певному культурному середовищі; соціальний, що визначається приналежністю людини до певного соціального прошарку; груповий, зумовлений приналежністю особистості до певної вікової й статеві групи; індивідуально-особистісний, що формується під впливом особистісних особливостей – освіти, виховання, індивідуального досвіду, психофізіологічних особливостей та ін.

Оцінювати концепт, розмежовуючи на ядро і периферію, пропонує В. Маслова, при цьому поетапність дій зумовлюється передусім визначенням референтної ситуації, до якої належить певний концепт; встановленням місця концепту в мовній картині світу й мовній свідомості нації, спираючись на енциклопедичні та лінгвістичні словники, до прикладу, словникову дефініцію дослідника тлумачить як ядро концепту; зверненням до його етимології та врахуванням її особливостей; залученням різних концептів для подальшого аналізу; порівнянням результатів з аналізом асоціативних зв'язків стрижневої лексеми ядра концепту [7, с. 45–46].

Когнітивна лінгвістика як мовознавчий напрям, що є частиною когнітивної науки, започаткована Дж. Міллером у 1956 р.,

основний задум якого зумовлюється мисленнєвими процесами, що трактуються як процеси оброблення та перетворення ментальних репрезентацій. Метою когнітивних досліджень є побудова інтегральної картини процесів мовлення, мислення та інтелектуальної поведінки людини [11]. Функціональність когнітивної лінгвістики полягає у пізнавальній діяльності, де когнітивні механізми розглядаються крізь призму людської свідомості як її внутрішнього світу, що пізнається і досліджується за допомогою мовних явищ, і по суті формує концептуальне ментальне утворення. При цьому пріоритетом когнітивної лінгвістики є процес пізнання через мову, де основою є антропоцентричний підхід у дослідженні, а мова виступає основою людської когнітивної діяльності.

У сучасній лінгвістиці когнітивний підхід відзначається багатоаспектністю поглядів. Його розглядають як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, окреслюючи доцільність їх застосування у процесі обґрунтування термінологіки, зокрема концепту з його обґрунтуванням як ментального утворення. Так, В. Маслова констатує: якщо слово своїм значенням є частиною концепту, то дослідити його доречно через слово, оскільки концепт – відносно стійкий слід об'єкта дійсності, пов'язаний зі словом безпосередніше від значення, у якому є багато різних нашарувань до основного змісту – ядра [7, с. 30]. За її тлумаченням, окресливши структуру концепту, можна виокремити ядро від периферії.

Доцільність оцінювання концепту як когнітивної одиниці, що складається з різних сем, зазначає А. Бабушкін, оскільки концепт вербалізується, і набір сем уможливіть вивчення когнітивних параметрів слова [1, с. 30–31].

Сутнісні особливості когнітивного підходу зумовлюються спрямуванням процесу пізнання через спонування до критичного мислення, вивчення явищ і їх світоглядного розуміння з метою узагальнення інформації для подальшого використання спеціальних знань. Обґрунтування когнітивної спрямованості процесу пізнання формується через уявлення про мовленнєві явища, що мають закономірний природний характер і тісно переплітаються з ментальним підходом.

У контексті концептуальності ментального утворення мовознавчий напрям – когнітивна лінгвістика, як зазначає О. Кубрякова, належить до низки наук, що зумовлюються спільністю предмета – когніції. Когнітивна наука є міждисциплінарною, це «парасольковий термін», що використовується когнітивною психологією, когнітивною лінгвістикою, теорією філософії, логічним аналізом мови, теорією штучного інтелекту, нейрофізіологією. Вказаний науковець зазначає про виокремлення низки дисциплін, зокрема когнітивної антропології, когнітивної соціології і навіть когнітивного літературознавства. Таким чином, «у кожній гуманітарній науці виділилася спеціальна галузь, пов'язана із застосуванням когнітивного підходу та когнітивного аналізу до відповідних об'єктів певної науки» [5, с. 10–11].

Як представник когнітивної лінгвістики О. Кубрякова обґрунтовує узагальнене поняття концепту, що зводиться до пояснення терміна, який «служить поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; це оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, відображеної у людській психіці. Концепт виникає в процесі побудови інформації про об'єкти й їхні властивості, причому

ця інформація може включати як відомості про об'єктивний стан справ у світі, так і відомості про уявні світи і можливий стан справ у цих світах. Це відомості про те, що індивід знає, припускає, думає й уявляє про об'єкти світу» [6, с. 90].

До речі, С. Воркачов також обстоює досить широке узагальнене поняття концепту, що є спільним як для когнітивної лінгвістики, так і когнітивної психології, оскільки предметом їх вивчення є проблемні питання пізнання, мислення, збереження й переробки інформації [3, с. 8]. Водночас науковець обґрунтовує дефініцію концепту: як одиницю «колективного знання/свідомості (яка відправляє до вищих духовних цінностей), що має мовне вираження і відзначена етнокультурною специфікою» [2, с. 93]. Крім цього, С. Воркачов у структурі концепту виокремлює три складові частини: понятійну, що зумовлюється класифікаційними ознаками та дефініціями; образну, що зафіксована у мовній свідомості пізнавальною метафорою; значеннєву як місце концепту в лексико-граматичній системі конкретної мови.

У науковій лінгвістичній літературі виокремлено основні засади обґрунтування когнітивної сутності концепту як ментального утворення. Зокрема, концепт: сприяє акумулюванню світоглядних знань, є результатом пізнавальної людської діяльності; формує інформаційні елементи, будучи одиницею мисленнєвого рівня; є засобом мовленнєвого формування, вербалізації концептів у свідомості людини; зумовлюється у процесі формування допоміжними джерелами, що поєднують чуттєвий досвід, практичну діяльність та наочність.

Багатомірність концептуального ментального утворення широко розглядає Ж. Краснобаєва-Чорна саме крізь призму специфічних його властивостей, зокрема «зв'язок з мовою, мисленням, пам'яттю та психікою, абстрагування, етнокультурне забарвлення, момент переживання, специфікацію, узагальнення, автореферентність, безтілесність, відкритість, вічність, динамічний характер, гнучкість, множинність складників, потенційну суб'єктивність, тривалість і складність формування, стереотипність і константність, кодованість у чуттєво-образних уявленнях, відображення ментальної дійсності». Науковець відзначає пізнавальну функціональність концепту із функцією збереження знань про світ, структурування знання, орієнтування у світі [4, с. 41].

Проблемні питання, що стосуються досліджень у сфері когнітивної лінгвістики, відзначає В. Маслова, окреслюючи їх трьома основними проблемами, зокрема [7, с. 24]: «про природу мовного знання, про його засвоєння і про те, як його використовують». Крім цього, вона зазначає, що ключовою проблемою є категоризація людського досвіду, оскільки це взаємопов'язано з усіма «когнітивними здібностями людини, а також з різними компонентами когнітивної діяльності – пам'яттю, уявою, увагою та ін. Категоризація сприйнятого – це найважливіший спосіб упорядкувати інформацію, що надходить до людини» [7, с. 25]. Предметом дослідження в когнітивній лінгвістиці, на думку зазначеного науковця, є [7, с. 26–27]: 1) когнітивна семантика; 2) образні схеми, метафора, метонімія; 3) дискурс (з когнітивних позицій); 4) інші форми подання знань: скрипти, фрейми, сценарії, пропозиції; 5) концепти, точніше моделювання світу за допомогою концептів.

В. Маслова відзначає вагомість висунутих А. Барановим та Д. Добровольським постулатів, які у процесі побудови науково-теоретичних знань приймають без доказів як вихідне, тобто аксіому, і використовуються у межах досліджень когнітивної

лінгвістики. Вони не потребують доведення, оскільки витікають з фактів, систематичних та практичних (емпіричних) пояснень, і зводяться до постулатів про [7, с. 27–29]: 1) примат когнітивного: за значеннями слів, граматичних категорій, синтаксичних структур, стилів і реєстрів мовлення стоять когнітивні структури; 2) нерелевантність лінгвістичного та екстралінгвістичного знання; 3) тенденції до економії зусиль; 4) множинність втілення когнітивних структур у мові; 5) неоднорідність плану змісту мовного виразу; 6) множинність семантичного опису; 7) значущість нестандартних вживань: більша частина лексичних одиниць використовується в тексті з порушення певних норм.

Вираження зазначених світоглядних людських знань відбувається через словесний процес, тобто вербалізацію на основі створення мовних зворотів або формулювань. Зазначений процес вербалізації відбувається на основі формування слів як результату сприйнятих зорових образів або ж інвертування «сновидячого» мислення, що трансформується в подальшому в словесне мислення свідомості. При цьому психоаналіз є спробою вербалізувати невербалізоване.

Дослідження підтверджує, що концепт може вербалізуватися через мовні і немовні знаки, бути невербалізованим у людській свідомості. Нині пріоритетним об'єктом наукових досліджень у когнітивній лінгвістиці є саме вербалізований концепт.

Водночас багатогранність сутнісних особливостей терміна «концепт» викликає дискусійність у словесному (вербалізованому) вираженні цього поняття. Окремі науковці уможливають повну вербалізацію концепту, зокрема А. Бабушкін; інші обґрунтовують невербальну природу концепту як першооснови, що не набула мовної форми, зокрема В. Колесов; і третій напрям, який має значну кількість прихильників, актуалізує концепт як частково вербалізований феномен [8, с. 310–311].

Зазначимо, що за допомогою мовної системи, сформованої за тривалий період часу, окреслюються засоби вербалізації. При цьому еволюція світоглядного бачення у процесі формування життєвого, передусім мовного і мисленнєвого середовища окремого етносу, вносить певні корективи щодо сутнісного розуміння концептуальних підходів у когнітивній лінгвістиці. Водночас мовне вираження концепту як ментального утворення забезпечує його стабільний стан та надає йому загальновідомий характер.

Висновки. Дослідження підтверджує, що концепт як ментальне утворення зумовлюється світоглядним баченням людини навколишнього середовища, його переосмисленням, обґрунтуванням через мовне вираження, з урахуванням особистісного досвіду, індивідуального та мисленнєвого підходу, етнічної належності і духовної налаштованості. Виявлено, що концепт як складне ментальне утворення у сфері когнітивної лінгвістики зумовлюється акумулюванням світоглядного бачення і формуванням специфічних лінгвістичних знань, інформаційних мисленнєвих елементів та вербалізації у процесі пізнавальної діяльності людини та сутнісного обґрунтування концептуальних підходів у сучасній лінгвістиці. Подальші дослідження стосуватимуться вивчення сучасних підходів до розкриття сутності дефініції концепту, зокрема лінгвокультурного і лінгвокогнітивного.

Література:

1. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка: монография. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. 104 с.
2. Воркачев, С.Г. Методологические основания лингвоконцептологии. Теоретическая и прикладная лингвистика: межвуз. сб. науч. трудов. Вып. 3: Аспекты метакоммуникативной деятельности. Воронеж: 2002. С. 79–95.
3. Воркачев С.Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели). Волгоград: Перемена, 2003. 164 с.
4. Краснобаева-Чорна Ж.В. Концептуальный анализ как метод концептивистики (на материале концепту ЖИТТЯ в украинській фраземіці). Українська мова. 2009. № 1. С. 41–52.
5. Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. Вопросы когнитивной лингвистики. 2004. № 1. С. 6–17.
6. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов. М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. 245 с.
7. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие. Минск: ТетраСистемс, 2004. 256 с.
8. Селіванова О.О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке: монографічне видання. Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
9. Слухай Н.В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовнокультурного феномена. Мовні і концептуальні картини світу. К., 2002. № 7. С. 462–470.
10. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследований. М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. 824 с.
11. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енцикл. словник для фахівців. К.: Артк, 1998. 336 с.

Газуда А. Н. Концепт как ментальное образование в когнитивной лингвистике

Аннотация. В статье исследованы существенные особенности концепта как сложного ментального образования в современной лингвистике. Обосновано, что концепт как ментальное образование в когнитивной лингвистике обусловлен формированием мыслительного подхода через ментальную проекцию человека и восприятия им окружающей среды, которая трансформируется под влиянием уровня его духовности, индивидуальности, национально-этнической и языковой принадлежности.

Ключевые слова: концепт, ментальное образование, мыслительный подход, современная лингвистика, ментальная проекция, когнитивная лингвистика.

Gazuda O. Concept as a mental formation in cognitive linguistics

Summary. The essential features of the concept as a complex mental form in modern linguistics are investigated in the article. It is substantiated that the concept as a mental formation in cognitive linguistics is determined by the formation of a mental approach through the mental projection of person's perception of the environment, which is transformed under the influence of the level of its spirituality, individuality, national-ethnic and linguistic belonging.

Key words: concept, mental education, thinking approach, modern linguistics, mental projection, cognitive linguistics.